

Максим Розумний

Національний інститут стратегічних досліджень

ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ ЯК ПРОЕКТ

Розглядається проблема формування політичної нації в Україні. Цей процес автор тлумачить як послідовне наближення суспільної організації та суспільної свідомості до певного цивілізаційного зразка, історично пов'язаного з європейським розумінням нації. Розглянуто ідеологічні, трансформаційні, державницькі та управлінські аспекти реалізації проекту політичної нації.

Ключові слова: політична нація, національна ідея, трансформація, держава, громадянське суспільство.

Maksym Rozumny. Naród polityczny jako projekt.

Autor omawia problem kształtowania się narodu politycznego Ukrainy. Proces ten definiuje, jako stopniowe zbliżanie się organizacji społecznej i świadomości społecznej do wzorca, który historycznie jest związany z europejskim rozumieniem narodu. Autor ukazał ideologiczne, transformacyjne, państwowe aspekty realizacji projektu narodu politycznego.

Słowa kluczowe: naród polityczny, idea narodowa, transformacja, państwo, społeczeństwo obywatelskie.

Максим Розумний. Политическая нация как проект.

Рассматривается проблема формирования политической нации в Украине. Этот процесс представляется автору как последовательное приведение организации общества и коллективного сознания к некоему цивилизационному образцу, исторически связанному с европейским пониманием нации. Рассмотрены идеологические, трансформационные, государственные и управленческие аспекты реализации проекта политической нации.

Ключевые слова: политическая нация, национальная идея, трансформация, государство, гражданское общество.

Maksym Rozumnyi. Political Nation as a Project.

The formation of a political nation in Ukraine is considered. This process is seen as a consistent closing of the social organization and public consciousness to the definite civilization sample, which is historically related to the European conception of nation. The ideological, transformational, governmental and administrative aspects of the political nation project realization has been studied.

Key words: political nation, national idea, transformation, state, civil society.

Національне будівництво в Україні перманентно стикається з необхідністю прояснення базових понять нашого колективного самоусвідомлення. Йдеться, зокрема, про визначеність у двох ключових питаннях: 1) чи є (мають бути) українці нацією? і 2) якого зразка (типу) націю можуть (мусять) збудувати українці?

Відповідаючи на ці питання, ми маємо наповнити власним, зрозумілим нам змістом поняття нації і не боятися того, що воно виявиться відмінним від того, що розуміють під цим поняттям інші спільноти. Це буде можливим, якщо під абстрактним поняттям нації для нас існуватиме цілком конкретний емпіричний зміст: нація — це ми.

Цей базис є достатньо надійним, для того, щоб зняти перше питання з порядку денного раз і назавжди. В Україні вже ніхто не може поставити під сумнів існування «нас», навіть у тому випадку, коли чийсь суб'єктивний концепт нації не вповні відповідає його емпіричному референту. Отже, якщо є «ми», то й існування нації не повинно ставитися під сумнів. Такою, коротко, може бути відповідь на перше питання.

Щодо другого питання, то відповідь на нього вже також близька до очевидної. Утруднення виникають лише з належним термінологічним оформленням того типу національного зв'язку, який фактично утверджується в Україні. Найчастіше для його ідентифікації використовують поняття «політичної нації», що, на нашу думку, може бути в якості робочого терміну прийняте за умови уточнення змісту, який ми в нього вкладаємо.

Термін політична нація є сумою двох найважливіших предикатів, які супроводжують наше розуміння спільноти в актуальному для нас соціокультурному контексті. Йдеться

про «національність» і «політичність», що невіддільні у сприйнятті людської спільноти в чинному для нас цивілізаційному контексті. Новизна і проблемність цього поняття, у свою чергу, сигналізує нам про початковий (або ж перехідний) етап у становленні комплексу суспільних ідей, що даному контексту відповідають.

Принципово важливою вважаємо тезу про те, що політична нація в Україні — це не даність, а проект. Цим поняттям ми означаємо якісну зміну в житті українського суспільства, що наближає його до певних характеристик, які у сукупності формують нову форму суспільного самоусвідомлення і суспільної самоорганізації.

Поняттям політичної нації, у нашому розумінні, позначається певний рівень інтегрованості спільноти, для якого характерні: а) наявність національної державності; б) повнофункціональна політична система, що має власні механізми самовідтворення і загальновизнані правила для суб'єктів політичного життя; в) суспільний консенсус стосовно ключових питань національної ідентичності, основних цінностей і стратегічних орієнтирів національного розвитку; г) утвердження принципу громадянства та неухильне дотримання рівності громадян.

Далі важливо зазначити той спосіб, у який відбувається формування (становлення) політичної нації. На нашу думку, політична нація народжується в процесі політичної комунікації. Ця комунікація можлива лише на основі тих питань, які є гострими і достатньо абстрактними, щоб відповідь на них не була раціональною і надміру очевидною. Відповідь на такі питання лежить у площині апріорних соціальних уявлень і ціннісних мотивацій. Вони мають не лише констатуючу, але й проєктивну (програмуєчу) складову — ними є певні суспільні ідеї. Отже, політична нація складається в результаті боротьби ідей.

Суспільними ідеями задається і характер самої спільноти, і механізми її формування, і виміри ідентичності, що в даній спільноті вважаються провідними.

Політична нація, таким чином, виникає внаслідок сукупності суспільних інновацій, здійснених у ході реалізації певних ідей. Частина з цих інновацій утворюють універсальний (загальноцивілізаційний) алгоритм суспільної самоорганізації даного типу спільноти, а частина належать до специфічного досвіду даної спільноти і відображають особливості подолання нею тих перешкод, з якими дане національно-політичне утворення зіткнулося в процесі свого становлення.

Кожна з цих інновацій, відтак, містить у собі імперативну і креативну складову, з яких перша належить до цивілізаційних універсалій, а друга є продуктом колективного інтелекту даної спільноти. Сукупність даних інновацій конституює єдність суспільної свідомості і суспільного буття, що базується на законах соціальної комунікації та оформлюється у вигляді основних суспільних інституцій — ідентичності, громадської думки, панівних ідеологій і стратегій суспільного розвитку, елементів політичної системи.

Національна ідея. Узагальнюючи, можемо сказати, що під політичною нацією в Україні варто розуміти проект побудови нової спільноти українців з властивими їй індивідуальними рисами та власним алгоритмом самореалізації. Цей алгоритм повинен включати як механізм інституційної розбудови, так і світоглядний базис національної свідомості.

Цей алгоритм можна умовно назвати національною ідеєю, але він, скоріше за все, не матиме смислового вираження доти, поки не реалізується в процесі творення нової суспільної дійсності. У цьому специфіка інноваційного суспільного самопроєктування, що логіка його формується в процесі перемін, а не є заданою цим перемінам наперед, а тим більше — ззовні.

Підсумком теоретичних і методологічних дискусій на тему національної ідеї може бути теза про те, що варто нарешті відмовитися від спроб «вгадати» чи «вигадати» українську ідею. Адже відповідні смисли можуть бути сформовані лише природним шляхом — як унікальний ідейний синтез, позбавлений елементів штучності. Поява подібного проєкту не може бути автоматично виведена з попереднього досвіду спільноти.

Ідея не є такою простою сумою «бажаних» характеристик національного майбутнього, оскільки цей перелік ніколи не буває повним, а зміст кожної з пропозицій неминуче викликати різнотлумачення і суперечки. Таким чином, наукове і гуманітарне середовище

покликане створити належне культурне підґрунтя для появи мобілізуючої ідеї, а також організувати необхідну комунікативну «напругу» референтного поля навколо можливих персональних ініціатив і пропозицій.

Алгоритм національного розвитку, пошук якого й відбувається, головним чином, у межах дискурсу національної ідеї, не є чимось окремішнім чи ізольованим від інших питань суспільного буття. Він покликаний виконати щодо цих питань інтеграційну функцію, себто дати єдине річуще тлумачення і розв'язання більшості з них — соціальних, економічних, культурних. У цьому сенсі проблема національної ідеї актуалізується в конкретних дилемах національного розвитку, які, з тих чи інших причин, опиняються в центрі суспільних дискусій.

На певному етапі дана специфіка національного алгоритму може бути відрефлектована і сформульована в абстрактно-понятійній чи образній формі. Але досвід більшості емансипованих національних спільнот свідчить, що потреба в такій формалізації внутрішнього досвіду зникає одразу після вирішення ключових питань самоідентифікації.

Смислове наповнення даного алгоритму становить сукупність понять, символів, цінностей, що вступають у взаємодію і утворюють певні когнітивні цикли і емоційні комплекси, що відтворюються в різних ситуаціях і визначають механізм самозбереження спільноти.

Отже, виділимо кілька з таких актуальних питань, які вже значною мірою артикульовані у смислового просторі українського суспільного життя, і невіршеність яких суттєвим чином гальмує перехід спільноти до більш ефективних форм самоусвідомлення і самореалізації.

Трансформація. Українська політична нація має сформуватися на місці тієї квазінаціональної спільноти, яка продовжує функціонувати на світоглядній, соціокультурній та інституційній основі колишньої УРСР. Варто зауважити, що маргінальні чи опозиційні підсистеми цієї основної системи (дисидентська, національно-визвольна, контркультурна тощо) є її такими ж природними атрибутами, як і домінантні (мілітарно-феодална ієрархія, поєднана з елементами ідеократії).

Пострадянське суспільство після розпаду СРСР було локалізовано в державних кордонах України. Як і в інших колишніх республіках, в Україні воно пройшло шлях трансформацій за власним, але достатньо типовим сценарієм. Логіка цього процесу визначається більшою або меншою інтенсивністю розпаду радянських ментальних та інституційних форм.

Згідно з другим законом термодинаміки, спільнота, що втратила свою цілісність, не може бути відновлена. Але це не означає, що на її місці не може сформуватися нова спільнота, з оновленим або видозміненим кодом внутрішньої комунікації, новою цивілізаційною місією, з новим набором суспільних ідей і цінностей. Власне, формування такої нової спільноти, генетично пов'язаної з попередньою, за певних умов (коли динаміка розпаду є незворотною впродовж тривалого часу) є єдиною можливим способом самозбереження для членів такої спільноти в сенсі соціальних статусів або і в сенсі простого виживання.

Національний проект за цих умов має формуватися «на протиході» — в умовах суспільної деградації і розпаду інститутів суспільної організації і моралі ним мають бути поставлені складні завдання та залучені складніші, ніж просте виживання, суспільні мотивації. Те, що це можливо, показала Помаранчева революція.

Можна припустити, що дана колізія не є унікальною у світовій історії, а можливо й у вітчизняному історичному досвіді. Це означає, що окрім виявлених нами лінійних чи циклічних процесів розвитку суспільної свідомості та пов'язаної з нею суспільної дійсності, існують й інші форми самоорганізації, які за аналогією з сучасними уявленнями у галузі фізики можна тлумачити як квантові «стрибки» від одного стану самоорганізації до іншого.

У площині суспільної свідомості ця точка переходу може бути визначена як момент реалізації одного комплексу ідей і виникнення запиту на інший комплекс ідей. Власне процес колективного, так само як і індивідуального, самовизначення і полягає в послідовних змінах порядку денного в міру вичерпання одного горизонту запитів і очікувань на інший.

Трансформаційна стратегія за цих умов полягає в тому, щоб заміна основних елементів суспільної організації відбувалася динамічно, системно, але не призводила

до втрати життєздатності всього суспільного організму. Визначальним чинником успіху демократичного транзиту в Україні є не переконливість пропагандистського заперечення радянської моделі, яка руйнується плином самих речей, а функціональною переконливістю її національної альтернативи.

Тривалий час у реформаторських проєктах основна увага приділялася цінностям та інституціям. Цінності ми безуспішно намагалися узгоджувати, а інституції створювали «на виріст». Цей шлях виявився хибним. Цінності лишилися неузгодженими і дійшли свого конфлікту, а штучно створені інституції остаточно підірвали зв'язок рефлексії з дійсністю і породили тотальну імітацію в публічній сфері. Індикатором успішності цих трансформаційних зусиль може слугувати — якість людей (масштаб особистостей на вищих щаблях суспільних ієрархій) та якість ідей (їх інноваційний потенціал). І на даний момент ці індикатори вказують на серйозні прорахунки в нашій трансформаційній стратегії.

Незважаючи на розчарування останніх років, є підстави стверджувати, що в Україні формується справді нова інституційна основа суспільних відносин, пов'язана, передовсім, з функціонуванням механізмів конкурентної політики. Значна частина спостерігачів визначила події кінця 2004 р. як такі, що знаменують собою кінець існування посткомуністичного суспільства в Україні. Про це свідчить хоча б різке коливання основних показників соціально-політичних настроїв населення. У 2005 році соціологічні опитування зафіксували безпрецедентне в історії пострадянської України зростання рівня довіри громадян до політичних інститутів. Нетривалість даного ефекту сигналізує нам про ті перешкоди, які існують для реалізації даного проєкту.

Тим не менше, вважаємо за можливе стверджувати: в Україні розпочато перехід до тієї моделі суспільної організації, що відома під назвою демократії участі і є важливим інноваційним набутком сучасного людства чи принаймні значної його частини, у світоглядній та психологічній єдності з якою перебуває український народ.

Громадянське суспільство. Реабілітація ідеї нації відбувається на тлі кризи концепту громадянського суспільства, що відіграє ключову роль в ідеологічному забезпеченні проєкту демократичного транзиту.

Насправді уявлення про громадянське суспільство історично сформоване як рефлексія певних засад суспільності в їх ідеальній проєкції (філософія Гегеля). Ніколи і ніде у попередній історії людства громадянське суспільство не розглядалося як ціль або мета розвитку. Натомість воно завжди було передумовою розвитку як специфічної форми самовідтворення європейської цивілізації. При тому цілі розвитку на різних етапах формулювалися по-різному і, як правило, виходили далеко за межі економічного чи соціально-політичного прагматизму. Громадянське суспільство було потрібне не само по собі, а для того, щоб досягати вищих, сакральних цілей — реалізації Божих заповідей, утвердження свободи, справедливості тощо.

Стан суспільства, що може бути охарактеризований як громадянське суспільство, є станом мобілізованого війська. У цьому стані природний егоїзм індивіда приглушений і частково заміщений його готовністю приносити персональні жертви заради соціально значущих вартостей і цілей.

Якщо перед таким військом не поставлено гідної мети, не визначено противника, не піднято прапори і не дано команди до бою, військо починає деградувати. Точніше: настає його природна демобілізація, військо розпадається на ватаги мародерів.

Висновок: громадянське суспільство, як тільки воно сформоване хоча б у зародкових формах, повинно отримати ідею — воно має ставати нацією.

Громадянське суспільство є завжди передумовою становлення нації і одночасно інструментом такого становлення. Тому воно у своїх зародкових формах не може бути штучними щепленнями чужих спільнот і корпорацій, а є сукупністю осередків національної свідомості і національної самоорганізації. У першу чергу, такі структури є елементами становлення загальнонаціональної комунікації. Вони є «передавачами сигналу», які поширюють нові уявлення і цінності на все суспільство. Для цього вони мають бути потужними, перспективними, нести соціальну надію і викликати зацікавленість.

Держава. Від самого моменту здобуття незалежності у демократичних і патріотичних середовищах досить гостро стояло на порядку денному питання про роль держави в національному розвитку, про ставлення до влади, яка діє в Україні, її окремих представників. Питання це передбачає два підходи, між якими тривалий час важко було знайти компроміс. Перший – необхідність усім патріотичним силам визнати наявну державу і діючу владу своєю, взяти на себе відповідальність за її стан, відстоювати її інтереси і добре ім'я у світі як свої власні, паралельно намагаючись проводити виховну роботу з національного «освідомлення» і вносячи відповідні до українських цілей корективи у її рішення та дії.

Другий — рішення відмовитися від компромісів з посткомуністичною владою, визнати національну революцію незавершеною і творити «паралельну дійсність» з тих конструкцій, які піддавалися ще впливу демократів і націонал-патріотів, — культура, ідеологія, громадянське суспільство.

Між цими двома полюсами українські патріотичні організації та симпатії окремих людей традиційно розподіляються досить нерівномірно. У той час, коли Рух делегував свої «кадри» на міністерські та губернаторські посади, коли лідери націонал-демократії обіймали найвищі посади в гуманітарному блоці уряду, національно свідомі «низи» дедалі більше радикалізувалися, а ліберальна інтелігенція молодшого покоління дистанціювалася і від тих, і від інших. Така розпорошеність свідчила про відсутність позиції як такої, що принесло величезну шкоду національним інтересам у вирішальний період становлення національної держави.

Роль держави в сучасній емансипації української нації є вочевидь дуже важливою. Власне, здобуття державності й становить собою той найголовніший виклик, який спонукає до оформлення національної ідентичності та означення національного будівництва як соціальної місії.

Державність є цінністю суспільної свідомості, оскільки вона відображає готовність громадян до колективного думання і колективної дії. Відмова від використання держави в досягненні суспільних цілей означає невідповідність існуючої форми державності чи її конкретних носіїв актуальним колективним (національним) завданням і цілям.

Зрозуміло, що нація і держава не є ані тотожними, ані рівновеликими поняттями в сучасному світі. Нині держава ще є одним з головних інструментів політики, але вона вже не має тієї суб'єктності і не є тим об'єктом відданості, який здатен мотивувати потужні суспільні рухи. У тому разі, коли ми апелюємо до суб'єктності держави, намагаючись зрозуміти неадекватність нашої політики, це нагадує звернення до лігва тигра, який уже помер.

Контроль над державою (влада) і нині є основною метою політичної діяльності. Можливість для реалізації певного суспільного ідеалу чи проекту відкривається через: а) контроль над існуючою державною владою, б) здобуття влади в існуючій державі або в) створення нової держави.

В умовах сьогоденної України найбільш актуальним є питання про те, що слід робити з існуючою державною формою, яка стрімко деградує в своїх соціальних функціях і вже очевидно не стала ефективним інструментом національного будівництва.

Найперше, треба чітко визначити місце держави серед інших засобів суспільної дії. Держава — передовсім інструмент суспільного контролю. Вона не є відповідальною за ту соціальну дійсність, з якою ми маємо справу, а є лише однією з можливостей нашого впливу на цю дійсність, — можливістю, якою ми користуємося, або ні. А використання держави громадянами і його ефективність, у свою чергу, залежить не стільки від інституційних кондицій держави (її норми і кадри), скільки від свідомості громадян.

Якщо ми маємо уявлення про те, який суспільний процес насправді відбувається, ми можемо його ефективно контролювати. Суспільний процес проектується на суспільний дискурс, і ця проекція є інструментом самовідтворення суспільної дійсності, а також важелем нашого впливу на неї. Якщо наше уявлення про суспільний процес є хибним, або ми свідомо обманюємо себе і оточуючих щодо суспільного процесу, то, замість контролю, державними органами здійснюється мародерство. Його найбільш поширеним виявом є т. зв. корупція.

Доходи наших чиновників базуються не на тому, що вони роблять чи мали б робити (реально контролювати суспільний процес), а на тому, чого вони не роблять, закриваючи очі на процеси, котрі не визнаються на рівні суспільного дискурсу. Тому визнання реальних процесів на рівні дискурсу позбавляє державний апарат його фіктивної легітимності — позбавляє його права імітувати контроль.

Сьогодні ми перебуваємо в тій точці самоусвідомлення, коли інструмент контролю визнано неіснуючим і навіть шкідливим, але логічних висновків з цього ще не зроблено. Наступним етапом має бути поява ідеї щодо заміни одного інструменту контролю — іншим. Але для цього необхідно сформувати бодай найзагальніше уявлення про цей новий державний апарат, яке було б достатньо переконливим, аби на його основі починати діяти — і, вже після цього, відмовитися від залишків старого.

Консолідація. Брак об'єднаності й координації зусиль — це одна з найбільш очевидних проблем і перешкод у розвитку українства як всередині держави, так і у світовому масштабі. Гасло «єдності» вже упродовж десятиріччя є одним з найбільш уживаних і беззаперечних у патріотичних організаціях всіх рівнів і напрямків. Однак усвідомлення проблеми на рівні гасла далеко не завжди веде до її раціонального і своєчасного розв'язання.

Нерідко траплялося, що українські організації, лідери національного руху об'єднувалися під впливом гасла, але ефект від цього був мінімальним. Усупереч очікуванням, нова цілість не лише не набувала нової якості й результативності, але й загалом давала менший результат, ніж проста сума своїх складових.

Причини цього, з точки зору теорії управління, лежать на поверхні. Зменшення ініціативності та активності частин, формування нових централізованих органів управління, налагодження вертикальних механізмів і єдиної системи горизонтальних зв'язків потребувало значних організаційних, фінансових, кадрових та інших ресурсів, а головне — часу і цілеспрямованої діяльності відповідальних осіб. А якраз цього всього патріотичним українським організаціям традиційно й бракує.

Крім того, після кожної спроби декларативного об'єднання перед його учасниками постає логічне питання: а що робити далі? І наскільки зрозумілою та переконливою була відповідь ініціаторів об'єднання, настільки й успішною була подальша діяльність структури. Феномен Руху полягав, окрім усього іншого, в цілком конкретній відповіді на це ключове питання. Усім його учасникам було ясно, що йдеться про здобуття державного суверенітету. І кожен у цій справі знаходив собі місце і ділянку роботи, що відповідала нахилам, ресурсам і можливостям.

На жаль, наступні українські проекти не мали такої конкретної і очевидної для всіх перспективи. Не хочеться називати організації та зібрання, представлені сьогодні особистими повноваженнями і амбіціями їхніх лідерів, тим більше, що мова не про чийсь персональні упущення і прорахунки, а про загальну тенденцію, що потребує раціонального осмислення і конструктивних висновків.

Загалом у об'єднувачих проектах провідників українського національного проекту останніх років вимальовується ланцюг перманентної неготовності й неадекватності: фраза — організаційне банкрутство — брак ресурсів — цейтнот — істерика — отаманщина. Вихід із цього зачарованого кола можливий тільки на шляху зміни підходів до української справи на рівні філософії процесу. Це означає перегляд і переосмислення багатьох нібито незаперечних істин і нібито очевидних понять.

Найбільш радикальна з таких переоцінок полягає в усвідомленні: об'єднання частин і централізація управління не завжди є корисними і необхідними. Об'єднання — це не механічний, а моральний та інтелектуальний феномен. За ним стоїть передовсім згода в ключових питаннях, певний кодекс правил і принципів, які дають змогу колективу впливати на індивіда і навпаки: окремому члену висувати свої пропозиції, відстоювати своє бачення суті справи, бути ініціативним і креативним.

Альтернативою звичці все централізувати і безкінечно змагатися за пріоритети (традиційна українська боротьба за «булаву») має стати налагодження системи обміну інформацією, дієві механізми координації зусиль і вироблення зрозумілої для всіх учасників процесу стратегії.